

ПРЕДМЕТ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України, Україна є демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1), в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а її права, свободи та гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Також за Конституцією України (ст. 46) громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Проте в умовах ринкової економіки на сьогодні значна частина громадян України виявилася за межею бідності, і соціальний захист для них залишається одним з основних джерел виживання.

І хоча право на соціальний захист, безперечно, є одним із найважливіших соціально-економічних прав громадян, доводиться констатувати, що в сучасних умовах розробка проблем правового регулювання соціального захисту населення часто набуває фрагментарного характеру та висвітлює лише окремі практичні питання, наприклад, нарахування пенсії, субсидій тощо. Отже, на сьогодні, на наш погляд, є вкрай актуальним висвітлення як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних з соціальним захистом та соціальним забезпеченням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо соціального забезпечення у різні часи досліджували та продовжують досліджувати, такі вчені як: В.С. Андреев, В.С. Венедиктов, А.Д. Зайкін, Р.З. Лівшиць, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, І.М. Сирота, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, І.С. Ярошенко та ін. Серед останніх досліджень особливу увагу викликають праця А.В. Гончарова [1], в якій розглядаються питання щодо юридичної природи соціального захисту населення; робота М.В. Чічкань [2], в якій досліджено теоретичні та практичні питання становлення та розвитку права на соціальний захист як одного з провідних прав людини у соціальній державі та праця О.І. Кульчицької [3], присвячена дослідженню поняття суб'єктів права соціального забезпечення України та їх правових ознак.

Мета статті. Об'єктивна необхідність системної перебудови системи соціального захисту та соціального забезпечення передусім потребує уваги та висвітлення питань, пов'язаних з дослідженнями предмета правового регулювання цієї галузі.

Основні результати дослідження. Насамперед відзначимо, що для визначення того, які ж суспільні відносини є предметом галузі права соціального забезпечення, необхідно з'ясувати значення терміну «соціальне забезпечення».

Аналіз різноманітних точок зору, що склалися на сьогодні щодо цього питання дозволив згрупувати їх за декількома основними напрямками.

По-перше, одні науковці ототожнюють термін «соціальний захист» із терміном «соціальне забезпечення». На їх думку, право на соціальний захист та соціальне забезпечення включає право на забезпечення працівників та інших категорій громадян у разі втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законодавством випадках. Зважаючи на визначення терміну «соціальне забезпечення» в міжнародних документах, насамперед в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [4], інші науковці розуміють соціальне забезпечення як форму соціального захисту. І по-друге, існує точка зору про те, що соціальний захист є своєрідним критерієм зрілості суспільства і самої держави, який, у широкому значенні цього терміна, являє собою окрему ланку суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві з метою забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності, а суб'єктами соціального захисту виступають усі громадяни. Соціальний захист є поняттям досить містким та широким, на відміну від іншого терміна, яким доводиться оперувати при характеристиці соціального захисту як системи суспільних відносин і який має своє власне значення та зміст – тобто соціального забезпечення.

На наш погляд, соціальне забезпечення, на відміну від такого широкого поняття, яким є соціальний захист, є системою суспільних відносин, що врегульовують насамперед питання соціального страхування та питання здійснення державою пасивних заходів, у разі настання обумовлених законодавством несприятливих для особи обставин та/чи причин – тобто у разі настання соціальних ризиків [5, с. 46–51].

Щодо питання про предмет галузі соціального забезпечення, то при його розгляді слід, на наш погляд, звертати увагу як на погляди фахівців у сфері соціального забезпечення, так і враховувати праці вчених із загальної теорії держави та права.

Так, за висловом С.С. Алексєєва, при вказівці на галузь права можна відзначити цілий ряд її ознак: у кожній з галузей є «свій предмет», тобто особлива площина громадського життя, особливий вид однорідних суспільних відносин – конституційних, трудових, земельних, по соціальному забезпеченню та ін.; кожна з галузей має «своє законодавство»; свій особливий юридичний режим, тобто метод регулювання, що характеризує те як, яким способом –

через дозволи, заборони, зобов'язання – здійснюється юридичне регулювання [6, с. 44–45].

У підручнику за редакцією В.В. Копейчикова, при характеристиці правового регулювання, відзначено, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, які мають такі чотири основні ознаки: 1) право регулює лише відносини, що виникають між людьми та їх об'єднаннями. Не є предметом правового регулювання явища об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи (фізичні, хімічні, біологічні процеси, стихійні явища тощо). Однак деякі з цих явищ і процесів або їх результати можуть враховуватись як юридичні факти (наприклад, умови і порядок виплати страхових сум за збитки, що завдані землетрусом); 2) право регулює відносини, суб'єкти яких є свідомими і вольовими їх учасниками. Право не може регулювати дії, що не залежать від свідомої волі людини – психічно хворих або людей, які знаходяться під гіпнозом; 3) право регламентує найважливіші суспільні відносини, які мають принципове значення для держави, об'єднань людей, конкретних осіб. Коло таких відносин не усталене. Воно змінюється залежно від конкретних умов того або іншого етапу розвитку суспільства; 4) право регулює лише ті відносини, що об'єктивно потребують і піддаються юридичній регламентації. Дружба, любов тощо не можуть підлягати правовому регулюванню і підпадають під дію інших соціальних норм – моралі, звичаїв. Отже, підсумовує цей автор, предметом правового регулювання є найважливіші для держави, об'єднань людей і конкретних осіб суспільні відносини, що об'єктивно потребують і піддаються юридичному регулюванню і сторони яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками [7, с. 217–218].

Аналогічно трактують предмет правового регулювання й інші фахівці з питань теорії держави і права. Наприклад, М.В. Цвік зазначає, що під предметом правового регулювання мають на увазі те, що регулює право, тобто ті суспільні відносини, які ним регулюються. Цим відносинам притаманна якісна однорідність, вони піддаються відносно самостійному правовому регулюванню. Предмет правового регулювання – це матеріальний критерій розподілу норм права на його структурні частини. Об'єктивний зміст і специфіка відповідних суспільних відносин є незалежними від законодавця [8, с. 256]. О.Ф. Скакун вважає, що предмет правового регулювання – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами. Предмет правового регулювання вказує, на яку сферу (або коло) суспільних відносин спрямований вплив норм права, зокрема їх диспозицій (прав і обов'язків). Предмет правового регулювання – це умовне виокремлення відособленого кола (сукупності) суспільних відносин, що мають єдину якість і потребують упорядкування. Це дає змогу узагальнити норми права, які регулюють коло суспільних відносин у певній сфері, у таку нормативну спільність, як галузь права [9, с. 258].

Близькою до вищезазваної є й позиція деяких науковців, які працюють у сфері права соціального забезпечення. Зокрема, один із фундаторів національного права соціального забезпечення І.М. Сирота вважає, що відокремленим «суверенним» предметом галузі права соціального забезпечення є відно-

сини із соціального забезпечення. Усі вони якісно однорідні, оскільки виникають із приводу надання громадянам різних видів соціальних послуг, передбачених законодавством. Ці відносини до визначеного моменту розвивалися в рамках традиційних галузей права – трудового, адміністративного, фінансового, але під впливом великого законодавчого матеріалу, що відбив особливості соціального забезпечення, вони досягли такої високої зрілості, що відділилися від «материнських» галузей права й утворили компактний предмет нової галузі права [10, с. 11–12]. З більшою чи меншою модифікацією цієї позиції висловлюються й інші науковці цієї сфери. Приміром С. Синчук, І.С. Ярошенко, М.Д. Бойко. Останній зокрема зазначає, що предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини, які виникають між громадянином чи сім'єю і державними органами, що здійснюють соціальне забезпечення з приводу безоплатного (безеквівалентного) або на пільгових умовах матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок соціального страхування та виплат з державного та місцевих бюджетів громадян у старості, у разі хвороби, повної, часткової або професійної втрати працездатності, в разі втрати годувальника, а також надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, що мають дітей, та в інших випадках, передбачених законодавством, що потребують надання соціальної допомоги [11, с. 9].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, під предметом правового регулювання галузі соціального забезпечення, на наш погляд, слід розуміти стійкі, якісно однорідні суспільні відносини, що піддаються правовому регулюванню нормами галузі права соціального забезпечення.

Конкретизуючи відносини, що входять до предмету галузі соціального забезпечення, зазначимо, що в юридичній літературі з цього приводу висловлювалися різні точки зору. Зокрема К.Б. Пивоварська, розглянувши різні погляди науковців на предмет права соціального забезпечення, зробила висновок про те, що нині до предмету галузі соціального забезпечення входять такі групи відносин: 1) соціально-забезпечувальні відносини з приводу матеріального забезпечення громадян (членів їх сімей) у разі настання обставин, які суспільством та державою визнані соціально значимими (соціальні ризики); 2) процедурні, які виникають при встановленні певних юридичних фактів; 3) процесуальні, що виникають при розв'язанні питань соціального забезпечення у судовому порядку; 4) соціально-страхові – у сфері загальнообов'язкового соціального страхування [12, с. 296–299].

Аналіз нормативно-правових джерел дозволив зробити дещо інший висновок щодо відносин, які входять до предмету галузі соціального забезпечення.

На відміну від позиції вищезазначеного автора, наш погляд, до кола суспільних відносин, охоплених правом соціального забезпечення, по-перше, належать відносини, пов'язані з загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (або «соціально-страхові відносини» [13, с. 22]). Ця група відносин, вважаємо, є основною у праві соціального забезпечення, та, згідно аналізу чинних нормативно-правових актів, у свою чергу поділяється на такі підгрупи як: 1) пенсійні відносини; 2) відносини пов'язані з тимчасовою втратою

працездатності та витратами, зумовленими похованням; 3) відносини, пов'язані зі страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 4) відносини, пов'язані зі страхуванням на випадок безробіття; 5) відносини, пов'язані з іншими видами страхування, які передбачені законами України.

По-друге, до відносин соціального забезпечення належать процедурні відносини – це відносини, які пов'язані зі встановленням різноманітних юридичних фактів, які передбачають певний порядок послідовних дій щодо встановлення обставин, які мають істотне значення для реалізації особою права на соціальне забезпечення.

І, по-третє, до кола суспільних відносин із соціального забезпечення належать відносини щодо надання різноманітних пільг та видів допомоги, які не увійшли до загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі пільги та допомоги, що надаються за рахунок недержавних фондів або благодійництва.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що під предметом правового регулювання галузі соціального забезпечення розуміють стійкі, якісно однорідні суспільні відносини, що піддаються правовому регулюванню нормами галузі права соціального забезпечення. При цьому до кола суспільних відносин охоплених правом соціального забезпечення належать: 1) відносини, пов'язані з загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (пенсійні відносини; відносини пов'язані зі страхуванням на випадок безробіття тощо); 2) процедурні відносини; 3) відносини щодо надання різноманітних пільг та видів допомоги, які не увійшли до загальнообов'язкового державного соціального страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гончаров А.В.* Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні: Автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01 [Електронний ресурс] / А.В. Гончаров; Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2011. – 18 с.

2. *Чічкань М.В.* Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні: Автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.05 / М.В. Чічкань; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 20 с.

3. *Кульчицька О.І.* Суб'єкти права соціального забезпечення України: Автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.05 / О.І. Кульчицька; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]: [ратифікація від 19.10.1973] / Міжнародний документ. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. *Дараганова Н.В.* Розмежування понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» / Н.В. Дараганова // *Юридична наука*. – 2012. – № 8. – С. 46–51.

6. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теорія – філософія: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев – М.: Статут, 1999. – 712 с.

7. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін; за ред. В.В. Копейчикова – стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2000ю – 320 с.

8. Загальна теорія держави і права: Підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 524 с.

10. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / І.М. Сирота. – Х. : Одиссей, 2001. – 384 с.

11. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: Навч. посібник / М.Д. Бойко. – 3-є вид., доп. та перероб. – К. : Атіка, 2006. – 380 с.

12. Пивоварська К.Б. До визначення предмета права соціального забезпечення [Електронний ресурс] / К.Б. Пивоварська // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 296–299. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10pkbpcz.pdf>.

13. Право соціального забезпечення: Навч. посібник / П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, С.М. Синчук та ін. / За ред. П.Д. Пилипенка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.

Дараганова Н.В. Предмет права соціального забезпечення

У статті автором проведений аналіз поняття предмета права соціального забезпечення та визначено коло суспільних відносин, охоплених правом соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, предмет права соціального забезпечення.

Дараганова Н.В. Предмет права социального обеспечения

В статье автором осуществлен анализ понятия предмета права социального обеспечения и определено переченъ общественных отношений, охватываемые правом социального обеспечения.

Ключевые слова: социальное обеспечение, предмет права социального обеспечения.

Daraganova N.V. Object of the right of social providing

In the article the author is carry out the analysis of concept of the object of the right of social providing. The author is included the list of the social providing of the right of social providing.

Keywords: social providing, object of the right of social providing.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2013.